

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Historica XV (2013)

Beata Golińska

Uniwersytet Jagielloński

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Projekt Archeologiczny Nakum¹. Raport z polskich badań archeologicznych na stanowisku Nakum w Gwatemali w sezonie 2006–2013

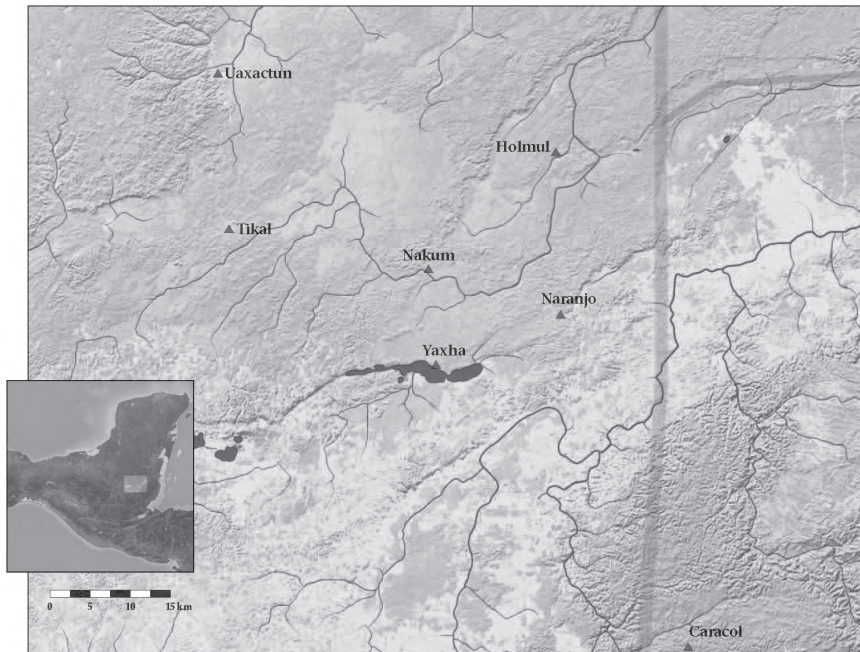
Nakum położone jest w samym sercu nizin Majów, w północno-wschodniej części Gwatemali, w departamencie Petén. Stanowisko leży na terenie Parku Archeologicznego, obejmującego swym zasięgiem trzy główne stanowiska: Nakum, Yaxha i Naranajo (ryc. 1). Do niedawna obszar Parku Triángulo, ze względu na brak jakiegokolwiek infrastruktury badawczej, pozostawał poza zainteresowaniem archeologów. Dodatkowym faktem zniechęcającym do realizacji badań w tym regionie było niebezpieczeństwo wynikające z obecności uzbrojonych grup rabusiów oraz przemytników narkotyków. Na skutek tej niszczącej działalności olbrzymia ilość informacji na temat historii tego regionu została bezpowrotnie utracona. Z tego względu badania na stanowisku Nakum stwarzają ogromną możliwość na poznanie historii tego miasta, a przede wszystkim na osadzenie jej we wciąż słabo poznanych dziejach całego obszaru.

Odkrycie

Nakum zostało odkryte w 1905 roku przez Maurice'a de Périgny, francuskiego badacza, który przedstawił pierwszy wstępny plan stanowiska. Dalszego rozpoznania dokonały wyprawy prowadzone przez Alfreda Tozzera i Raymonda Merwina z Peabody Museum Uniwersytetu Harvarda oraz Sylvanusa Morleya kierującego wyprawą Carnegie Institution of Washington. Na początku lat siedemdziesiątych dwukrotnie odwiedził Nakum Nicholas Hellmuth. Skutkiem jego wizyt było przedstawienie nowego, zaktualizowanego planu stanowiska oraz dwóch

¹ Polskie badania w Nakum były lub wciąż są sponsorowane dzięki dotacjom i grantom przyznanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (granty nr N 109 022 32/1234, IP 2010 050670), Narodowe Centrum Nauki (grant nr 2011/03/B/HS3/00686), Fundację na Rzecz Nauki Polskiej (dotacja w programie Exterius, Ex 8/2011), Foundation for the Advancement of Mesoamerican Studies, Inc. (grant nr 06022), a także dzięki środkom z Uniwersytetu Jagiellońskiego, Fundacji Bratniak, Krakowskich Zakładów Automatyki S.A. oraz Polsko-Amerykańskiego Towarzystwa Etnograficznego w Atlantic City.

publikacji, z których jedna stanowi raport wręczony Gwatemalskiemu Instytutowi Antropologii i Historii (IDAEH). W 1989 roku IDAEH wszczęła starania w celu ratowania i ochrony budynków znajdujących się w centralnej części miasta. Jednak dopiero w 1994 roku, w ramach Projektu Triángulo, rozpoczęto regularne badania archeologiczne skupiające się w południowej części stanowiska. Projektem kierował najpierw Bernard Hermes, a od 2002 roku Zoila Calderón. Badania polegały głównie na pracach wykopaliskowych oraz restauracyjnych najważniejszych kompleksów budowlanych położonych w ścisłym centrum miasta (rejon Akropolu oraz Centralnego i Wschodniego Placu)².

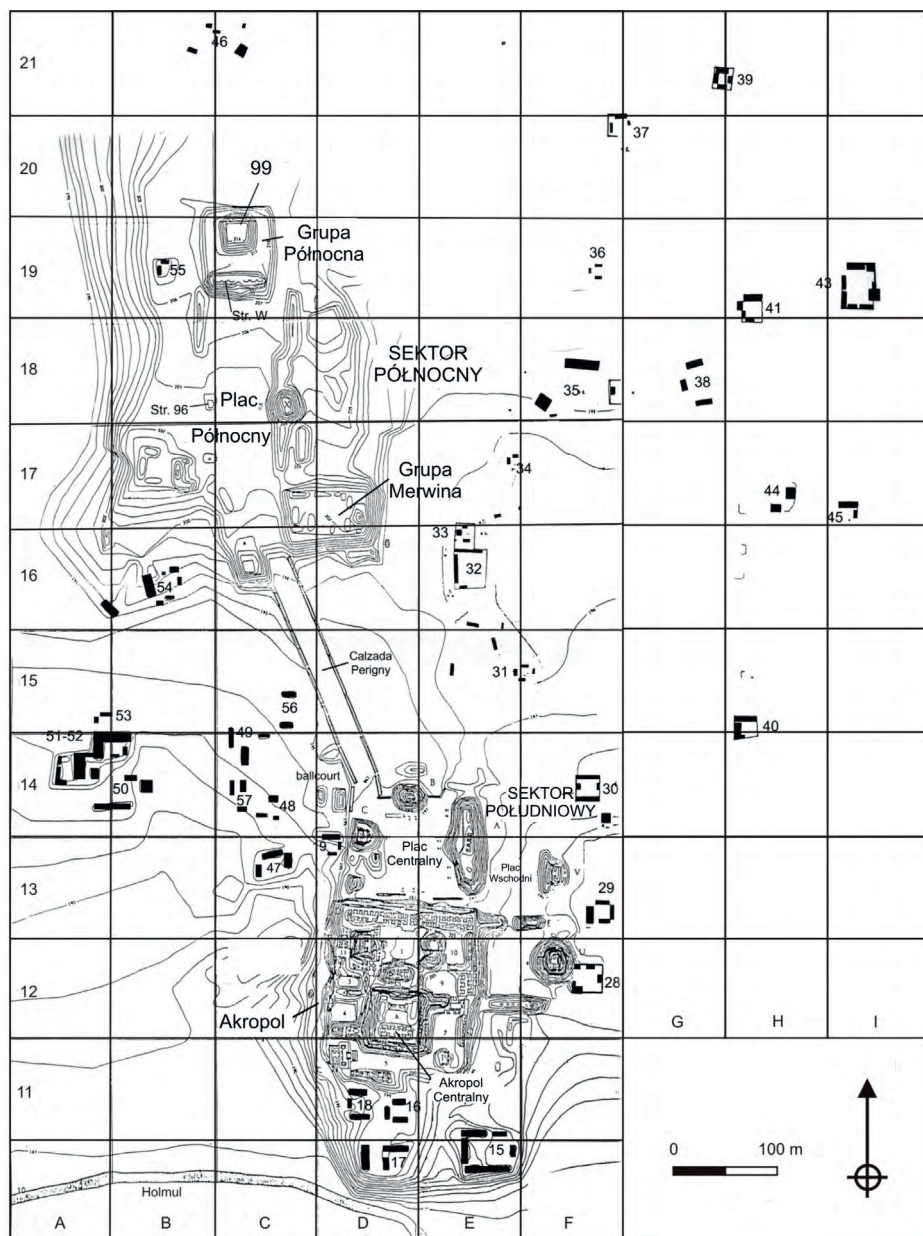
Ryc. 1. Lokalizacja Nakum oraz innych ośrodków majańskich

Źródło: B. Hermes, J. Żrałka, *Nakum and Yaxha During the Terminal Classic Period: External Relations and Strategies of Survival at the Time of the Collapse*. [Proceedings of the 14th European Maya Conference (WAYEB), Jagiellonian University and Polish Academy of Arts and Sciences, November 2009, ed. J. Żrałka, W. Koszkuł, B. Golińska, Kraków], „Contributions in New World Archaeology” 2012, vol. 4, s. 179, fig. 3

W latach 1999–2003 polscy archeolodzy Justyna Olko z Andyjskiej Misji Archeologicznej Uniwersytetu Warszawskiego oraz Jarosław Żrałka z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w ramach współpracy z gwatemalskim Instituto de Antropología e Historia (IDAEH) uczestniczyli w pracach Projektu Triángulo w Nakum. W ramach kooperacji dokonano wstępnego rozpoznania

² J. Żrałka, W. Koszkuł, B. Hermes, *Investigaciones en Nakum, Peten, Guatemala: resultados de las excavaciones realizadas por el Proyecto Arqueológico Nakum en los años 2006 y 2007*, „Polish Contributions in New World Archaeology. New Series” 2008, vol. 1, s. 75.

peryferiów Nakum oraz dokumentacji prekolumbijskich graffiti pokrywających ściany pałaców położonych w centrum stanowiska.

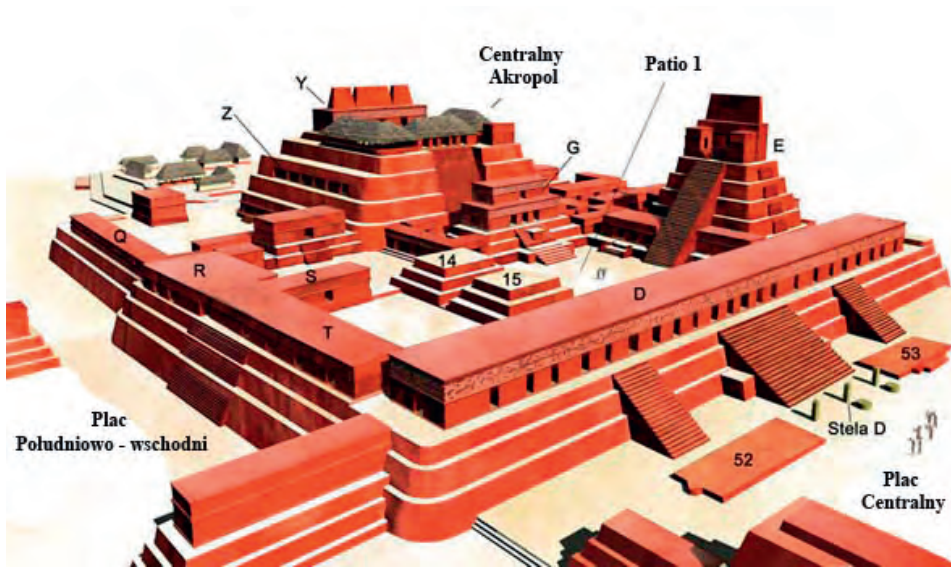
Ryc. 2. Plan Nakum

Źródło: W. Koszkuł, J. Źrałka, B. Hermes, B. Aguilar, *Investigaciones en Nakum, Peten, Guatemala: resultados de las excavaciones realizadas por el Proyecto Arqueológico Nakum en los años 2008 y 2009*, „Polish Contributions in New World Archaeology. New Series” 2010, vol. 2, s. 9, fig. 2

W 2006 roku rozpoczął się nowy etap badań archeologicznych w Nakum. Powstał Projekt Archeologiczny Nakum prowadzony przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Badania projektu trwają nieprzerwanie aż do dnia dzisiejszego.

Nakum

Nakum składa się z dwóch głównych grup architektonicznych połączonych ze sobą podwyższoną drogą (tzw. Calzada Perigny) o długości 250 m (ryc. 2). Przy południowo-zachodnim końcu drogi odkryto boisko do rytualnej gry w piłkę. Północna część miasta, tzw. Sektor Północny, tworzy rozległy plac, zamknięty od zachodu i wschodu platformami oraz ogromną budowlą świątynną, tzw. Budowlą (lub Piramidą) X. W północnej części placu wznosi się szeroka platforma, na której wzniesiono budowle o charakterze pałacowym. Od strony południowo-wschodniej Plac Północny ograniczony jest przez kompleks czternastu budowli tworzących tzw. Grupę Merwina. Konstrukcje te miały najprawdopodobniej charakter mieszkalny. Jednak najważniejsze i najbardziej monumentalne kompleksy znajdują się w południowej części stanowiska, w tzw. Sektorze Południowym. Należy do nich Plac Centralny, niegdyś miejsce publicznych ceremonii i zgromadzeń, z trzech stron otoczony piramidami. Na obszarze tego placu odkryto większość kamiennych steli i ołtarzy pokrytych bogatą dekoracją rzeźbioną. Od południa do Placu Centralnego przylega Budowla D, długi na ponad 100 m pałac z 38 komnatami. Od zachodu Plac Centralny ogranicza wysoka piramida, tzw. Świątynia C, okrągła Budowla 12 oraz kolejne boisko do gry w piłkę, od północy z kolei Świątynia B. Od wschodu Plac Centralny zamyka Budowla A, ze względu na swój wygląd, wysoki dach oraz łukowate wejścia, zwana La Iglesia (hiszp. „kościół”). Dalej na wschód zlokalizowany jest plac, nad którym wznosi się najwyższa wolno stojąca budowla w mieście, tzw. Budowla U, schodkowa piramida licząca ponad 30 m wysokości. Oba place graniczą z rozległą platformą, zwaną Akropolem Południowym, na którym wznoszone były pałace elity Nakum (ryc. 3). Akropol tworzy system mocno skoncentrowanych kompleksów pałacowych wzniesionych na kwadratowej platformie, na szczycie której zbudowano 12 małych dziedzińców (tzw. patia). Taki zamknięty obszar tworzył odseparowaną, prywatną przestrzeń zamieszkujących ją członków elity Nakum. W centrum Akropolu znajduje się kolejna platforma, tzw. Akropol Centralny, zamieszkiwany w IX–X w. n.e. przez władcę oraz jego rodzinę. Badania Projektu Triángulo dowiodły istnienia kompleksów mieszkalnych poza ścisłym centrum Nakum. Na tzw. peryferiach odkryto 36 grup mieszkalnych.

Ryc. 3. Rekonstrukcja Sektora Południowego Nakum w późnym okresie klasycznym

Źródło: wg Breitner González, Telma Tobar, za B. Hermes, J. Żrałka, *Nakum and Yaxha During the Terminal Classic Period...*, op. cit., s. 179, fig. 3

Pierwsi mieszkańcy osiedlili się w Nakum w środkowym okresie preklasycznym (ok. 800–300 p.n.e.). Już wtedy wzniesione zostały pierwsze ważne kompleksy architektoniczne na stanowisku. Wyniki badań dowodzą, że pierwsze budowle powstały w rejonie Akropolu oraz Grupy Merwina. W latach późniejszych, w późnym okresie preklasycznym (300 p.n.e. – 250 n.e.) przebudowano znaczną część już istniejących założeń architektonicznych, ale także wzniesiono nowe konstrukcje. W ciągu wczesnego i późnego okresu klasycznego (ok. 250–800 n.e.), będącego czasem rozkwitu cywilizacji Majów, miasto uległo znacznej rozbudowie. Przebudowano starsze założenia, wzniesiono nowe budowle. W tym czasie w Nakum pojawia się nowy styl architektoniczny, talud – tablero, wiązany ze stanowiskiem Teotihuacan w Centralnym Meksyku. Jednak prawdziwy rozwój Nakum nastąpił w schyłkowym okresie klasycznym (IX–X wiek), gdy inne ośrodki majańskie w Gwatemali przeżywały kryzys. W okresie gdy większość miast Majów została opuszczona, w Nakum nastąpił znaczny przyrost demograficzny, wzniesiono wtedy wiele nowych budowli, zwłaszcza pałaców mieszkalnych. Przebudowano także konstrukcje już istniejące. Wydaje się, że rozwój znaczenia miasta w tym czasie wiązać należy z dogodnym położeniem Nakum w górnym biegu rzeki Holmul. Ta lokalizacja, umożliwiająca powstanie w Nakum portu rzecznego, pozwoliła elitom na utrzymanie władzy jeszcze przez około 100 lat po upadku większości ważnych centrów majańskich.

Sektor Północny

Od początku prace Projektu Archeologicznego Nakum prowadzone są równocześnie w dwóch częściach stanowiska: w niebadanym dotąd Północnym Sektorze oraz w Sektorze Południowym. W początkowej fazie badania wykopaliskowe prowadzone w północnej części miasta obejmowały swym zasięgiem budowlę w typie piramidy, tzw. Budowlę 99, na której szczycie odsłonięto pozostałości budynku składającego się z 5 pomieszczeń. Materiał odkryty w trakcie eksploracji: naczynia i figurki ceramiczne, fragmenty siekier i ostrza włóczni pozwalają datować całe założenie na IX–X w. n.e., na schyłkowy okres klasyczny, czyli okres upadku wielu miast majańskich. Także w sezonie kolejnym, w 2007 roku, prace w obrębie Sektora Północnego obejmowały głównie Budowlę 99. Na jej szczycie otwarto wykop sondażowy o wymiarach 2 x 2 m, biegnący aż do podstawy struktury. W trakcie jego eksploracji, na głębokości około 7 m, odkryto dwa depozyty ofiarne, w których złożono dziewięć glinianych głów przedstawiających bóstwa majańskie, ozdoby z jadeitu, dyski ceramiczne oraz zawieszki z ludzkich kości. Depozyty ułożono na głównej osi schodów starszej struktury znajdującej się pod Budowlą 99. Taka lokalizacja depozytów wskazywać może, iż pełniły one funkcje ofiary zakładzinowej, składanej przed kolejną fazą przebudowy założenia. Wstępne badania pozwoliły na wydatowanie zabytków na koniec późnego okresu preklasycznego (ok. I w. p.n.e.–II w. n.e.). W latach kolejnych kontynuowano prace w obrębie Budowli 99, dokumentując starsze fazy budowy założenia. Odkryto relikty wcześniejszej budowli, datowanej na późny okres preklasyczny (ok. 300 p.n.e.–100 n.e.)³.

W 2010 roku rozpoczęto prace w obrębie Północnego Placu, w którego centrum odkryto kamienną płaskorzeźbioną stelę (lub ołtarz). Na zabytku o wymiarach 1,45 m x 0,90 m w dalszym ciągu widoczne jest fragmentarycznie zachowane przedstawienie władcy. Analiza stylistyczna wskazuje na bardzo wczesne pochodzenie, pozwalając datować go na okres preklasyczny. Zabytek znajdował się bezpośrednio nad dużym wycięciem skalnym, tzw. chultunem. Chultuny to pomieszczenia o butelkowatym zazwyczaj kształcie, wycinane przez Majów w skale macierzystej. Służyły najczęściej jako miejsca gromadzenia wody deszczowej bądź jako miejsca pochówków.

Kolejną kamienną stelę pokrytą reliefem oraz tekstem hieroglificznym odkryto w 2012 roku w innej części Północnego Sektora. Na dobrze zachowanej, lewej części widać postać trzymającą długą włócznię, kolejna postać przedstawiona jest po drugiej stronie zabytku. Niestety, zachowana jest ona w bardzo złym stanie, duża część reliefu uległa odspojeniu. Wstępna analiza ikonograficzna oraz analiza zachowanych na zabytku hieroglifów pozwala datować stelę na schyłkowy okres klasyczny (IX w. n.e.). Przypuszczalnie stela przedstawia dwóch władców lub władcę i następcę tronu. W 2013 roku zabytek poddano konsolidacji oraz częściowej rekonstrukcji.

³ J. Żrałka, W. Koszkuł, B. Hermes, *Investigaciones... en los años 2006 y 2007*, op. cit., s. 79.

Równocześnie z eksploracją Budowli 99 oraz badaniami w okolicach odkrycia dwóch stel kamiennych podjęto próby eksploracji Piramidy X (ryc. 4), znajdującej się w obrębie Placu Północnego. Otwarto dwa tunele u podstawy Piramidy X: jeden na głównej, centralnej osi budowli, i drugi w południowej części piramidy. Takie ułożenie tuneli umożliwiło dotarcie do najstarszych faz architektonicznych konstrukcji i tym samym pozwoliło na odtworzenie procesu jej rozbudowy. Już na samym początku centralnego tunelu odkryto pochówek wykonany w skale macierzystej. Niestety kości zmarłego były bardzo źle zachowane. Wstępne datowania grobu umiejscawiają go w środkowym lub późnym okresie preklasycznym (ok. 800 p.n.e.–250 n.e.). W skład wyposażenia zmarłego wchodziły cztery jadeitowe paciorki. Ich odkrycie może wskazywać na wysoki status społeczny pochowanej osoby. Eksploracja centralnego tunelu przyniosła także odkrycie starszej budowli znajdującej się pod Piramidą X. Odsłonięto kilkanaście schodów prowadzących na szczyt tej konstrukcji oraz mur wieńczący tę wczesną piramidę. W wypełniku starszej budowli odkryto szereg fragmentów naczyń ceramicznych, a także liczne przykłady figurek ceramicznych. W sezonie 2013 kontynuowano eksplorację tuneli u podstawy Piramidy X. Prace te skupiły się na odsłonięciu większej partii budowli odkrytej w roku poprzednim. Eksploracja przebiegała wzdłuż schodów starszej konstrukcji.

Ryc. 4. Sektor Północny, Piramida X (fot. Projekt Archeologiczny Nakum)

W latach 2012–2013 przebadano także świątynię znajdującą się na szczycie Piramidy X. Pierwotnie założenie to składało się z trzech komnat, jednak w trakcie kolejnych przebudów podzielono je na siedem mniejszych pomieszczeń. Celem polskich archeologów było rozpoznanie zachodniej oraz wschodniej komnaty. Na posadzce komnaty wschodniej odkryto dużą ilość rytualnie zniszczonych naczyń oraz

przedmiotów wykonanych z krzemienia. Odkryto także rytualnie zniszczoną kadielnicę przedstawiającą majańskiego boga słońca. Ponadto na posadzce tej komnaty znajdowały się cztery niewielkie otwory o nieznanym celu. Największy z nich, wypełniony popiołem, zawierał fragmenty ceramiki oraz dużą ilość krzemienianych odłupków. Badania w tym miejscu wskazują na rytualne zapieczętowanie komnaty, w której wnętrzu dokonano tzw. „rytuału zakończenia” (hiszp. *rito de terminación*), którego częścią było intencjonalne niszczenie przedmiotów. W kulturze Majów tego typu rytuały związane były ze świąteczną celebracją końca użytkowania danej fazy budowli lub samego pomieszczenia. Taką ceremonię wykonywano, gdy zamykano budowlę wcześniej używaną przez zmarłego władcę, gdy opuszczano daną strukturę czy w momentach związanych na przykład ze zmianą cyklu kalendarzowego. Ciekawego odkrycia dostarczyły także badania zachodniej komnaty Piramidy X. Pod posadzką pomieszczenia odkryto dwa pochówki. Pierwszy znajdował się w otworze wykonanym w posadzce komnaty. Jama wypełniona była luźną ziemią oraz kamieniami. W jej okolicach, a także w samym wypełniku, znajdowała się duża ilość węgla drzewnych oraz fragmentów naczyń ceramicznych. Pierwszym pochówkiem odkrytym w trakcie eksploracji był pochówek dziecka złożonego do grobu najprawdopodobniej w IX w. n.e. Poniżej odkryto pochówek osoby dorosłej. Zmarły ułożony był w pozycji podkurczonej, na lewym boku. Niestety grób był częściowo zniszczony, a kości przemieszane. Najprawdopodobniej naruszenie starszego grobu miało miejsce w trakcie składania ciała dziecka. Zmarłego pochowano wraz z wyposażeniem grobowym, czarno malowanym naczyniem ceramicznym w stylu Lucha Inciso oraz jadeitowym paciorkiem. Analiza wyposażenia pozwoliła na datowanie pochówku na wczesny okres klasyczny (ok. 250–600 n.e.). Poza grobowcem odkryto także naczynie ofiarne nakryte dużym fragmentem ceramicznym, wewnątrz którego znajdowały się kości bardzo małego dziecka.

Sektor Południowy

Najbardziej spektakularnym odkryciem dokonanym na terenie Sektora Południowego było odsłonięcie w 2006 roku grobowca królewskiego. Odkrycia dostarczyła mała piramida, Piramida 15, usytuowana po wschodniej stronie dziedzińca Patia 1. Badanie w tej strukturze przeprowadzono w celu weryfikacji hipotezy, zakładającej, iż piramidy lokowane po wschodniej stronie placów były miejscami pochówków władców oraz dostojników⁴. W wierzeniach Majów wschód wiązał się z odradzającym się słońcem i zmartwychwstaniem. Odkryty grób wyposażony był w naczynia ceramiczne oraz ponad 460 paciorków wykonanych z jadeitu oraz muszli. W okolicy klatki piersiowej zmarłego odkryto pektorał wykonany z jadeitu, pokryty bogatą dekoracją rytą. Z jednej strony pektorału znajduje się przedstawienie głowy mężczyzny, a z drugiej napis glificzny (ryc. 5). Analiza epigraficzna pozwoliła na odczytanie imienia władcy pektorału – Ixim Chan („bóg kukurydzy – wąż”).

⁴ W. Koszkuł, J. Żrałka, B. Hermes, B. Aguilar, *Investigaciones..., en los años 2008 y 2009*, op. cit., s. 20.

Inskrypcja informowała także, iż Ixim Chan był władcą Yaxha, stanowiska położonego w pobliżu Nakum⁵. Odkryty przez Projekt Archeologiczny Nakum grobowiec jest pierwszym grobowcem królewskim odnalezionym w Nakum i jednym z pierwszych niewyrabowanych grobowców królewskich odkrytych na obszarze całego Parku Triángulo⁶. Całe założenie datowane jest na przełom VII i VIII w. n.e., natomiast sam pektorał pochodzi z IV lub V w. n.e. Ta rozbieżność w datowaniu pochówku oraz samego zabytku wynika z tradycji przechowywania przez członków rodziny królewskiej pamiątek rodowych.

Ryc. 5. Jadeitowy pektorał odkryty w 2006 roku w grobowcu w Piramidzie 15 (fot. Robert Staboński)

Źródło: Simon Martin, za: J. Żrałka, W. Koszcul, B. Hermes, *Investigaciones... en los años 2006 y 2007*, op. cit., s. 114, fig. 40)

W posadzce grobowca wykonano także mały sondaż ciągnący się aż do 10 m w głąb piramidy. Odkryto relikty świątyni oraz kolejny pochówek ulokowany w krypcie. W grobowcu znajdował się szkielet dorosłej kobiety, której głowę umieszczono w dużej dekorowanej misie, a następnie nakryto kolejnym malowanym naczyniem. Pochówek pochodzi z ok. II-III w. n.e. i został umieszczony w jednej z najwcześniejszych faz budowy Piramidy 15. Malowane naczynia ceramiczne są niezwykle rzadkim znaleziskiem. W kolejnych sezonach wykopaliskowych kontynuowano prace archeologiczne w obrębie Piramidy 15, we wnętrzu której odkryto kolejne, starsze fazy budowli architektonicznych.

Badania w Sektorze Południowym objęły także Piramidę 14, wzniesioną na południe od Piramidy 15. W jej wnętrzu odkryto starsze pomieszczenia pałacowe lub świątynne, a także jedno o charakterze grobowym. Niestety, komora ta została

⁵ B. Hermes, J. Żrałka, *Nakum and Yaxha...*, op. cit., s. 196.

⁶ Ibidem, s. 196.

wyrabowana. Pod posadzką komnaty odsłonięto częściowo zachowany fryz stiukowy pomalowany na czerwono i czarno. Do naszych czasów zachowała się jedynie dolna część fryzu, przedstawiającego nogi dwóch postaci oraz wielkich rozmiarów łapy należące do monstrualnego bóstwa. Wydaje się, że postacie ludzkie związane są z przedstawieniem konkretnych władców bądź istot mitycznych. Fryz datowany na okres protoklasyczny (ok. II–III w. n.e.) lub na początki wczesnego okresu klasycznego (IV–V w. n.e.) zdobił fasadę starszej budowli, którą zastąpiła nowa Piramida 14. Według szacunków, cały fryz miał około czterech metrów wysokości. W sezonie 2008, w zachodniej i północnej ścianie Piramidy 14 dokonano kolejnych ważnych odkryć. Natrafiono na relikty kanału na wodę, wykonanego w formie kamiennej rynny. Prawdopodobnie kanał ten odprowadzał wodę z wyżej położonych tarasów piramidy na zewnątrz tej budowli. Jest to niezwykle rzadkie odkrycie na ziemiach Majów.

Wnioski końcowe

Badania prowadzone w Nakum dostarczają ważnych informacji na temat przemian społeczno-gospodarczych na nizinach Majów. Szczególnie ważnym zagadnieniem jest kwestia rozwoju Nakum w późnym okresie klasycznym, w dobie kryzysu widocznego wśród najważniejszych ośrodków majańskich. W tym czasie notujemy w Nakum wzmożone prace architektoniczne, czytelny jest także wzrost populacji. Ten nagły rozkwit być może zawdzięcza Nakum swojej strategicznej lokalizacji. Położone nad brzegiem rzeki Holmul, mogło pełnić rolę ważnego portu rzecznego. To położenie miasta, pomimo wszechobecnego kryzysu, umożliwiło elicie rządzącej Nakum uczestnictwo w gęstej sieci handlowej obejmującej środkowy Petén.

Wyniki badań Projektu Archeologicznego Nakum pozwalają także na rekonstrukcję stosunków geopolitycznych na tym terenie. Odkrycie jadeitowego pektorału z inskrypcją gliczną wskazują na proveniencję z ośrodka Yaxha. Fakt ten może wskazywać na bliskie kontakty obu miast. Odkrycie tego artefaktu w Nakum może dowodzić, że stanowisko to, w pewnym momencie historii, było rządzone przez dynastię Yaxha.

W latach następnych Projekt Archeologiczny Nakum kontynuować będzie badania wykopaliskowe w obrębie Sektora Północnego oraz Południowego. Kolejne sezony mogą dostarczyć więcej informacji na temat roli, jaką odgrywało Nakum w skomplikowanych relacjach politycznych w tej części nizin Majów.